

De Afschaffing van Heiligendagen in Engeland en het Oostenrijkse Rijk

Evy Bauwens

Inleiding

In zijn boek *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the present* verdedigt J. de Vries zijn stelling dat er een ‘Industrious Revolution’, of een “Revolutie van de Vlijt”, heeft plaatsgevonden in de achttiende eeuw. Deze hield in dat een steeds groter aantal huishoudens uit Noordwest Europa en het Britse Noord-Amerika hun productiemiddelen herorganiseerden door marktgericht te werken. Dit bracht meer geld op voor het huishouden en zorgde voor een stijgende vraag naar producten op de markt. De stijgende productspecialisatie van diezelfde huishoudens breidde ook de keuzemogelijkheden op de markt uit.¹ De productiemiddelen van de huishoudens waren meestal beperkt tot de tijd die men ter beschikking had. De ‘Revolutie van de Vlijt’ hield dus ondermeer in dat men de manier waarop men zijn tijd doorbracht herorganiseerde. Vanaf 1650 was er volgens J. de Vries sprake van een mentaliteitsverandering. Men stopte niet meer met werken wanneer men voldoende verdiend had om in zijn levensonderhoud te voorzien, maar men werkte door in de tijd die voordien als vrije tijd beschouwd werd. Dankzij het extra inkomen dat men hiermee vergaarde was men in staat om meer consumptiegoederen aan te kopen.²

82

Het werkjaar werd oorspronkelijk geordend door de Christelijke kalender. Dit hield in dat er op alle dagen gewerkt werd, behalve op zondag, en op de verschillende heiligendagen, die van regio tot regio varieerden en niet noodzakelijk op een zondag vielen.³ De zondag werd door de Christenen gevierd als de dag des Heren, ter vervanging van de Sabbat.

---

1 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the present*. New York, Cambridge University Press, 2008, p. 10.

2 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 10.

3 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 87.

Hiernaar zijn verschillende verwijzingen in de Bijbel terug te vinden.⁴ De vele heiligendagen kunnen gezien worden als een manier om het leven van Christus en zijn volgelingen over de eeuwen heen ieder jaar opnieuw te vertellen.⁵ Daarnaast was het in sommige streken ook de gewoonte om op maandag vrijaf te nemen. Dit fenomeen staat bekend als ‘Saint-Monday’.⁶

Voor de afschaffing van de heiligendagen zijn er verschillende motivaties mogelijk zoals economische, sociale of religieuze rationalisatie. Welke beweegredenen de overhand hadden hangt af van land tot land. In het onderstaand artikel is gekozen om het protestantse Engeland te vergelijken met het katholieke Oostenrijkse Rijk. Dat de overheid een aantal heiligendagen afschaft is een ding, de vraag dringt zich ook op of deze maatregelen dan ook effectief werden nageleefd door de bevolking. Om dit na te gaan zijn er verschillende onderzoeksmethodes die niet altijd gelijke resultaten opleveren. Er is dan ook sprake van een levendig debat tussen een aantal historici over de impact van de afschaffing. Tenslotte is het noodzakelijk te vermelden dat er niet alleen heiligendagen werden afgeschaft. In de Vroegmoderne Tijd werden er aan die religieuze feestdagen ook een aantal seculiere of politieke feestdagen toegevoegd.⁷

Hoewel de ‘Industrious Revolution’ zich in de Vroegmoderne Tijd afspeelde kan deze toch nog als actueel gezien worden. Zo gaan er stemmen op die ijveren voor een omgekeerde beweging en stellen deze voor om het aantal werkuren per week opnieuw in te perken. Men wil maar liefst van een achtendertig urenweek overstappen naar een tweëndertig urenweek om zo meer tijd te maken voor het gezin, vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk. Hierdoor zou er ook sprake zijn van een daling van het aantal werklozen en een stimulans van de economie.⁸

4 SEVENSTER (G.). “Sabbat.” In: DE BRUYNE (E.), HILTERMANN (G.B.J.) en HOETINK (H.R.). *Winkler Prins Encyclopaedie*, Amsterdam, Elsevier, 1951, XVI, p. 300.

5 CRESSY (D.). “God’s Time, Rome’s Time, and the Calendar of the English Protestant Regime.” In: *Viator*, 34 (2003), p. 405.

6 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 92.

7 De Vries (J.). *The Industrious Revolution*, p. 87.

8 VOGELS (M.) en VAN BESIEEN (W.). “Minder werken als uitweg voor de crisis.” In: <http://www.groen.be/actualiteit/Opiniestuk-minder-werken-als-uitweg-uit-de-crisis_955.aspx> geraadpleegd op: 02/05/09.

De afschaffing van heiligendagen zelf.

In de Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd werd de werksituatie bepaald door de Christelijke kalender. Er werd dus niet gewerkt op zondag en op de vele heiligendagen.⁹ C.J. Sommerville schrijft de eerste klachten m.b.t. deze toestand toe aan de dertiende eeuwse clerus. Deze hadden niet alleen een probleem met het grote aantal heiligendagen maar ook met de manier waarop deze werden ingevuld. Ook Thomas More en Erasmus hadden, in tegenstelling tot het volk, een probleem met bepaalde activiteiten die geregeld op heiligendagen plaatsvonden.¹⁰ Hoewel beide heren ijverden voor de afschaffing van een aantal heiligendagen waren ze nog niet zo radicaal als William Tyndale. Hij vond dat elke dag als heilig gezien moest worden en ijverde voor een week met tien dagen en twee Sabbatten. Deze discussie gaat terug tot de eerste Christenen; zo verwijst D. Cressy naar de brieven van Paulus aan de eerste Christenen in Rome waarin hij schreef dat iedereen voor zichzelf maar moet uitmaken of sommige dagen al dan niet heiliger zijn dan andere.¹¹

Henry VIII en de situatie in Engeland.

Het parlement sloot zich langzamerhand aan bij het standpunt van William Tyndale. Er werd een petitie overgemaakt aan Henry VIII met de vraag een aantal heiligendagen af te schaffen. Hiervoor hadden ze twee argumenten. Ten eerste vond men dat het tijd was om het aantal buitensporigheden in te perken. Ten tweede was er de bezorgdheid over de bevolking die honger zou lijden en gedwongen was wanhopig toe te kijken hoe hun gewassen onder hun ogen verrotten, gezien het werkverbod niet in staat was om hier iets aan te doen.¹² Hun noodkreet overtuigde de katholieke bisschoppen echter niet. Zij gingen akkoord dat de mistoestanden op heiligendagen aangepakt dienden te worden, maar de afschaffing vonden ze een te drastische maatregel. Het voorstel kreeg echter steun van de protestantse bisschoppen, en Henry VIII ging over tot de afschaffing. Volgens C.J. Sommerville schafte Henry VIII maar liefst twintig heiligendagen af in 1538.¹³ Volgens D. Cressy had hij al in

9 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 87.

10 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*. New York, Oxford University Press, 1992, p. 34.

11 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 393.

12 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 35.

13 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 35.

1536 een honderdtal heiligendagen van de kalender verwijderd.¹⁴ J. De Vries en H.-J. Voth zijn echter van mening dat er negenenveertig heiligendagen werden afgeschaft in 1536.¹⁵

In 1552 zette Edward VI het beleid van zijn vader voort. Hij ging hierbij akkoord met de protestantse mening dat ‘alle dagen even heilig zijn’. Toch vond hij het noodzakelijk dat op een aantal dagen speciale vieringen gehouden werden, op voorwaarde dat de dag enkel was voorbehouden voor de verering van God. Zo waren er, naast de zondagen, een zevenentwintigtal dagen over die waren voorbehouden voor ‘religieuze daden’. Daaronder vielen o.a. Pasen, de twee feesten van Johannes de Doper en Lichtmis. Edward VI werd hierin gesteund door aartsbisschop Cranmer van Canterbury. Deze preekte dat niet werken op een niet officiële heiligendag om bijgelovige redenen, tegen Gods wil was.¹⁶

Na het katholieke bewind van Mary nam Elisabeth I de kalender van haar broer over. In haar kalender uit 1561, die deel uitmaakte van het gebedenboek, werden wel zes heiligendagen, waaronder die van Sint Valentijn, terug aangegeven. Men drukte ze echter niet af in het rood, want dat was een eer die enkel weggelegd was voor de officiële heiligendagen. Men vermeldde ze alleen maar omdat de dagen nog steeds werden gebruikt voor het betalen van rekeningen, etc.¹⁷ Onder het Elisabethaans regime bleven een aantal heiligendagen een half leven leiden. Haar regime probeerde de oude roomse heiligencultus te bannen maar was aan de andere kant ook vrij tolerant. Hierdoor kwam er protest uit de radicale protestantse hoek. Men vond de kalender nog steeds te rooms en preekte in de kerken over het feit dat de paus heiligendagen had uitgevonden om bijgeloof te promoten. Het parlement volgde in 1572 en verklaarde alle heiligendagen een misdaad tegen Gods geboden. In Schotland ging men nog verder: daar werd elke heiligendag (zelfs Kerstmis en Pasen) afgeschaft. Enkel de Sabbat werd nog getolereerd.¹⁸

14 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 394.

15 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 88.

16 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 395.

17 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 396.

18 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", pp. 397-398.

D. Cressy is een van de weinigen die het protest tegen de maatregelen in Engeland omschreef. In 1620 publiceerde John Cosin het boek "Collection of Private Devotions". Hierin ijverde hij voor de heropleving van de heiligencultus. Zijn standpunt was dat heiligen vermeld in de Bijbel publiek vereerd zouden moeten worden en de overige heiligen moesten aandacht krijgen d.m.v. persoonlijke verering. Volgens hem waren de daden van God niet alleen zichtbaar door de handelingen van Jezus Christus maar ook door die van de apostelen, de engelen en de verschillende heiligen.¹⁹

Maria Theresia en de situatie in het Oostenrijkse Rijk.

Volgens J. Von Horn Melton vond er onder Maria Theresia van Oostenrijk en Frederik Willem I van Pruisen een overgangsfase plaats tussen de landbouwersamenleving en de pre-industriële samenleving. Deze overgang werd gestimuleerd d.m.v. de arbeidsdiscipline.²⁰ Deze arbeidersdiscipline werd noodzakelijk geacht voor de allerlaagste klasse van de maatschappij: de dagloners en/of landlopers. Deze categorie werd als lui en disciplineloos omschreven. Zij zouden pas werken wanneer ze er zin in hadden en op geen enkele wijze aanzetbaar zijn tot wat vlijt en discipline. De Neder-Oostenrijkse economische vereniging loofde zelfs een prijs uit voor wie een manier konden bedenken om de algemene vlijt onder de bevolking aan te wakkeren.²¹ Werner Sombart schrijft dit gebrek aan ijver toe aan de pre-industriële arbeidsmentaliteit waar spaarzaamheid geen rol in speelde. Men werkte enkel voor zijn bestaansminimum, niet voor materiële overvloed.²²

Ook de vele heiligen- en bedevaartsdagen werden gezien als een oorzaak voor het gebrek aan arbeidsritme. Zoals hierboven al omschreven werd het pre-industriële jaar geordend volgens het ritme van de seizoenen en de traditionele feestdagen. Er was een sterke band tussen

---

19 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 401.

20 VON HORN MELTON (J.). "Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich." In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1982, p.50.

21 VON HORN MELTON (J.). "Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich", pp.57-59

22 VON HORN MELTON (J.). "Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich", pp.59-61.

vrije tijd en arbeidstijd.²³ Naast het grote aantal heiligendagen waren er ook nog de Blauwe Maandagen, die gevierd worden als extra vakantiedag in weken waarin er geen heiligendag plaatsvond.²⁴ Een groot aantal van de heiligendagen vond ook nog eens plaats in het, voor het grootste deel van de bevolking, drukste seizoen. Dit klinkt vrij onlogisch. Gezien er in de winter weinig te doen valt op het land, waarom werd een groot aantal heiligendagen dan niet daar ingepast? Een eerste reden hiervoor is dat een aantal feesten gelinkt zijn aan gebeurtenissen die enkel in deze seizoenen van toepassing waren. Verder moet men ook rekening houden met het feit dat heiligendagen vaak ook een amusementsfunctie hadden, die enkel bij een aangename temperatuur konden plaatsvinden.²⁵ Ook een groot aantal rituelen hadden bepaalde vereisten betreffende de seizoenen: zo is het onmogelijk een bloemenprocessie te doen in de winter. Tenslotte is het ook logisch dat als iemand meer en zwaarder moet werken, die dan ook meer ontspanning nodig heeft om gemotiveerd te blijven.²⁶

Volgens het kameralistische systeem was elk element van het rijk onderdeel van een bepaald raderwerk. De verschillende inwoners stelden verschillende radertjes voor, elk binnen hun eigen stand. De ongedisciplineerde arbeiders en landlopers vielen buiten het systeem en droegen m.a.w. dus niet bij aan de algemene zaak.²⁷ Ook het grote aantal aan heiligendagen stak de kameralisten de ogen uit. Volgens hen waren deze de oorzaak van een stijgend alcoholverbruik en luiheid. Zo zouden dertig heiligendagen per jaar een land van zeven miljoen inwoners zo'n negen miljoen gulden kosten.²⁸ Men probeerde dit gebrek aan arbeid en discipline op te lossen d.m.v. manufacturen en herendiensten. Wanneer men deze ging opdrijven in de achttiende eeuw, leidde dit tot een aantal boerenopstanden zoals de Boheemse boerenopstand van

---

23 VON HORN MELTON (J.). "Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich", pp.64-65.

24 REITH (R.). "Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit." In: KATZINGER (W.), eds, *Zeitbegriff, Zeitmessung und Zeitverständnis im städtischen Kontext*. Linz, 2002, p. 55.

25 Zo konden de hieronder beschreven paardenraces niet doorgaan in de winter omwille van het gevaar voor paard en ruiter, door de slechte toestand van de ondergrond.

26 HERSCHE (P.). "Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa." In: *Innsbrucker Historische Studien*, 12/13 (1990) pp. 110-112.

27 VON HORN MELTON (J.). "Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich", p.67.

28 VON HORN MELTON (J.). "Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich", pp.64-65.

1774.²⁹ De manufacturen waren vaak in handen van de adel en dit kan worden gezien als de reden waarom men dit als een overgangperiode beschouwt tussen de landelijke samenleving en de pre-industriële.³⁰ Ook aan de hand van bedreigingen en straffen probeerde men deze ongedisciplineerde arbeiders toch in het systeem op te nemen. Verder zag men ook ‘opvoeding’ als een belangrijk middel om de arbeider aan het werk te krijgen. Gezien ouders het slechte voorbeeld zouden overdragen op hun kinderen, moest een arbeidsmoraal aankweekt worden in scholen. Ook kinderarbeid werd als dé oplossing gezien voor het gebrek aan discipline: het zorgde niet alleen voor een groter aanbod aan arbeidskrachten maar het gaf de kinderen al van jongs af aan een ‘liefde voor arbeid’ mee. Zowel keizerin Maria Theresia als Frederik Willem I van Pruisen spraken zich in het midden van de achttiende eeuw positief uit over kinderarbeid, zodat arme kinderen zich een inkomen konden verwerven.³¹ Tenslotte probeerde men de sociale disciplinerings op te drijven door de arbeidstijd aan banden te leggen. Omwille van economische redenen en vooral door de invloed van de berekeningen van Joseph von Sonnenfels m.b.t. de kostprijs van de heiligendagen, besloot Maria Theresia een aantal heiligendagen af te schaffen.³² Dit gebeurde met vierentwintig heiligendagen in 1754, in overleg met Rome. Belangrijk hierbij is wel dat de keizerin het wel nog toestond om te werken op deze dagen.³³ Toch kwam er vrij veel protest op deze maatregel. Dit zowel van de clerus als van het gewone volk.³⁴ Maar de keizerin sloot de protesterende geestelijken op en op Sint-George patrouilleerde de politie door de verschillende steden om de eigenaars die besloten hun winkel te openen, te beschermen tegen de volksmassa. Volgens H-J. Voth wijst dit er langs de ene kant op dat de maatregel niet populair was, maar langs de andere kant ook op het feit dat Maria Theresia en haar gevolg niet van plan waren om toe te geven.³⁵

Al in de jaren zestig kwam er weer vraag vanuit economische hoek om nog meer heiligendagen af te schaffen. Er kwam een hofcommissie,

29 VON HORN MELTON (J.). “Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich”, p.64.

30 VON HORN MELTON (J.). “Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich”, p.54.

31 VON HORN MELTON (J.). “Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich”, pp.68-70.

32 REITH (R.). “Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900”, p.75.

33 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 88.

34 REITH (R.). “Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit”, p. 52.

35 VOTH (H-J.). “Physical Exertion and Stature in the Habsburg Monarchy, 1730-1800”, p. 630.

die de mening van Kerkrecht docent Paul Joseph von Riegger volgde. Deze voerde het argument aan dat bepaalde bevolkingsgroepen er niet in slaagden in hun onderhoud te voorzien omdat er niet genoeg werkdagen beschikbaar waren.³⁶ Dit argument werd ook opgegeven door Henry VIII en een aantal bisschoppen vanaf de veertiende eeuw.³⁷ Als extra stimulant bij dit argument kunnen de misoogsten van 1769, 1770 en 1771 en de bijkomende dalende koopkracht toegevoegd worden. De mogelijkheid om wat meer te verdienen op jaarbasis leek zo precies op tijd te komen.³⁸ Daarnaast gaf men ook de concurrentiepositie van het land als argument op. Het feit dat er zoveel dagen per jaar door een bijzonder groot deel van de bevolking niet gewerkt werd had een grote invloed op de economie.³⁹ Ook werd het religieuze gevoel aangesproken. De luie manier van leven in de katholieke landen was onhoudbaar geworden. Het enige wat de katholieke landen tegenhield om te kunnen concurreren met de protestantse landen was de aanwezigheid van zoveel heiligendagen. Dit bleek voldoende om paus Clemens XIV te overtuigen, op voorwaarde dat zijn eigen heiligendag bewaard bleef.⁴⁰ Zo werden er in 1771 alweer een vijftiental heiligendagen afgeschaft.⁴¹

Paus Benedictus XIV en het beleid van de katholieke Kerk t.o.v. heiligendagen.

Al in de vijftiende eeuw was er kritiek op het sterk toegenomen aantal heiligendagen. Men vond het niet correct dat het werkverbod op deze dagen de gelovigen niet genoeg dagen overliet om te kunnen voorzien in hun levensonderhoud. Ook was men niet te spreken over buitensporigheden zoals het alcoholgebruik op deze dagen. De eerste maatregelen tegen het probleem kwamen er echter pas na het concilie van Regensburg in 1524. Toen voerde men ‘halve heiligendagen’ in, waardoor het op sommige dagen was toegestaan om na de mis gewoon het werk te hervatten. De volgende maatregel kwam er in de 17^e eeuw door paus Urbanus VIII. Hij verminderde het aantal feestdagen met werkverbod tot zevenendertig en verbood bisschoppen nieuwe feestdagen in te voeren. Hierna volgden nog een aantal brevierhervormingen die voornamelijk gericht waren op priesters die door het grote aantal heiligen-

36 REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900", p. 75.

37 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 35

38 REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900", p. 81.

39 REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900", p. 75.

40 VOTH (H.-J.). "Physical Exertion and Stature in the Habsburg Monarchy, 1730-1800", p. 631.

41 REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900", p. 53.

dagen hun werk niet meer afkregen.⁴² Het zou dan tot Benedictus XIV duren voor er nieuwe maatregelen kwamen m.b.t het aantal heiligendagen. Hij vond het afschaffen van een groot aantal dagen te radicaal en opteerde er dan ook voor om verschillende heiligendagen te verlagen in rang en/of het werkverbod af te schaffen.⁴³ Ook was hij de enige paus die geen nieuwe heiligendagen meer zou toevoegen.⁴⁴

Belangrijkste motivaties tot het overgaan van de afschaffing

Economische rationalisatie.

Het economische argument vinden we terug bij zowel Maria-Theresia als bij Henry VIII. Als eerste onderdeel van economische rationalisatie werd vaak aangehaald dat heiligendagen de armere bevolking van het werk zou houden waardoor deze niet in staat waren in hun levensonderhoud te voorzien. Dit werd bijvoorbeeld als motivatie opgegeven door Paul Joseph von Riegger, een Oostenrijkse professor kerkelijk recht.⁴⁵

P. Hersche vindt dit argument een ‘bureauconstructie’. Hij vermoedt dat de hoop op een regelmatigere, berekenbaardere en langere arbeidstijd, die zeker wel gerechtvaardigd kon worden in een bedrijfs-industrieel gevormde economie, voornamelijk van de intellectuele klasse en stadselite afstamde. Hij vindt de drang naar regelmatige arbeid, vooral in de agrarische sector, niet realistisch. De landbouw volgt namelijk het onregelmatige ritme van de seizoenen. Ook in de drukke seizoenen, zoals de lente en de zomer, zijn er momenten waarop er simpelweg niet veel te doen valt. Daarnaast is er ook nog eens de invloed van het weer. Voor veel boeren was het ook niet nuttig om meer te produceren omdat het grootste deel van hun meerwaarde toch naar de plaatselijke heer zou gaan.⁴⁶

---

42 HERMANS (J.). “Paus Benedictus XIV (1740-1758) en de kerkelijke feestdagen.” In: *Tijdschrift voor Liturgie*, 61 (1977), 5, pp.266-268.

43 HERMANS (J.). “Paus Benedictus XIV (1740-1758) en de kerkelijke feestdagen”, pp. 280-285.

44 HERMANS (J.). “Paus Benedictus XIV (1740-1758) en de kerkelijke feestdagen”, p. 278.

45 VOTH (H.-J.). “Height, Nutrition and Labor: Recasting the ‘Austrian Model’.” In: *Journal of Interdisciplinary History*, 25 (1995), 4, p. 630.

46 HERSCHE (P.). “Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa”, p. 111.

Een andere kant van dit argument is ‘het verhaal van de arme boer’. Op bepaalde ideale oogstmomenten kon hij niet oogsten omdat het een heiligendag was. De oogst moest uitgesteld worden en men kon enkel hopen dat de oogst bijvoorbeeld niet door een hagelstorm werd getroffen. Dit werd als argument gebruikt door o.a. Henry VIII.⁴⁷ Ook dit argument doorstaat echter de kritische blik van P. Hersche niet. Zo zou het arbeidsverbod niet zo strikt geweest zijn als vaak beweerd werd. Er waren namelijk verschillende vormen van dispensatie mogelijk. Zo konden marktdagen die plaatsvonden op een heiligendag gewoon doorgaan omdat ze te belangrijk waren voor de plaatselijke economie. Ook ging het transport van goederen gewoon door en mocht men, na een aantal dagen van slecht weer, op een zonnige heiligendag gewoon op het veld staan. De plaatselijke gezagsdragers van de katholieke Kerk waren vaak tolerant op dit gebied en zeker niet onredelijk.⁴⁸

De heiligendagen waren echter niet alleen slecht voor de economie. D. Cressy wijst erop dat ze ook een belangrijke economische functie hadden. Het waren namelijk gouden tijden voor straathandelaars en herbergiers. Ook vonden vele festiviteiten en markten plaats op deze dagen. Heiligendagen konden dus als een stimulans voor de plaatselijke economie gezien worden.⁴⁹

Economische rationalisatie is, zo beweert o.a. Voth,⁵⁰ meer dan alleen het proberen opkrikken van de economie, het hield ook medelijden en bezorgdheid in t.o.v. de bevolking en dan vooral de armen en boeren.

Sociale rationalisatie.

Sociale rationalisatie was de tweede reden die Henry VIII opgaf als motivatie ter afschaffing van een aantal heiligendagen in 1538. Hij was

47 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, p. 4.

48 HERSCHE (P.). “Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa”, p. 113.

49 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, p. 5.

50 VOTH (H.-J.). “Height, Nutrition and Labor: Recasting the ‘Austrian Model’”, p. 630.

van mening dat heiligendagen ‘verleidden’ tot buitensporig gedrag, luiheid en opstandjes.⁵¹ Een veel voorkomende amusementsfactor op heiligendagen waren de toneelstukken. Deze konden af en toe als ‘blasfemie’ omschreven worden. Maar de Kerk stond deze graag toe en zag dit als een ‘typisch menselijk trekje’. Puriteins protest slaagde erin deze gebruiken af te zwakken met als gevolg dat deze vorm van godslastering van de religieuze naar de wereldlijke sfeer werd overgeheveld, waardoor het buiten de controle van de Kerk kwam.⁵²

Volgens D.C. Coleman waren zeventiende eeuwse schrijvers het over drie zaken eens wat betreft de armen van het land. Als eerste gingen ze akkoord dat het er bijzonder veel waren. Onderzoek van G. King uit 1669 wijst erop dat een kwart tot de helft van de bevolking in het Engeland van de Stuarts als arm beschouwd kon worden. Ten tweede werd het als absoluut noodzakelijk gezien dat armen aan het werk waren. Tenslotte was het wenselijk dat de armen arm bleven. Zo schreef Peter Chamberlen dat armen ‘de grootste schat van een land zijn, zolang ze niet oproerig en aan het werk zijn’.⁵³ Dit aan het werk houden van de armen werd als een probleem gezien, maar het waren niet enkel de armen die productief gezien te wensen overlieten. Volgens John Law, een econoom uit het begin van de achttiende eeuw, verdeden de boeren de helft van hun tijd.⁵⁴ Doordat de landbouw in grote mate afhankelijk was van de seizoenen, was het vrij moeilijk om hen op een regelmatige manier aan het werk te houden: er was constant sprake van tijdelijke werkloosheid. Dit zou opgelost worden door de proto-industrie en de latere industriële groei.⁵⁵ De seizoensgebonden wisselingen werden aangevuld met het grote aantal heiligendagen die de arbeidstijd onderbraken. Volgens D. C. Coleman werkte men echter vrijwillig minder en verkoos men meer vrije tijd boven een hoger loon.⁵⁶ Hij verwijst hiervoor naar zijn tijdgenoot Thomas Manly die schreef dat “hoe meer loon men had, hoe meer tijd men spendeerde aan het consumeren van alcohol en hoe minder loon men uiteindelijk overhield”. Dit werd volgens D.C. Coleman veroorzaakt door de weinige economische vooruitzich-

51 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, pp.4-5.

52 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 37

53 COLEMAN (D.C.). “Labour in the English Economy of the Seventeenth Century”, pp. 280-285.

54 COLEMAN (D.C.). “Labour in the English Economy of the Seventeenth Century”, p. 288.

55 COLEMAN (D.C.). “Labour in the English Economy of the Seventeenth Century”, p. 288.

56 COLEMAN (D.C.). “Labour in the English Economy of the Seventeenth Century”, p. 280.

ten die iemand had: armen bleven arm en besloten hun tijd dan maar zo aangenaam mogelijk te besteden.

Het was niet alleen om economische redenen dat de overheid besloot dat het tijd werd dat deze groepen regelmatig aan het werk gingen. D.C. Coleman denkt dat het eerder een poging was om greep te krijgen op de sociale orde. Onregelmatig werk zou te gemakkelijk leiden tot samenscholingen en zelfs opstanden.⁵⁷

P. Hersche benadrukt dat er ook sprake was van een sociale functie van de heiligendagen. Zo ontmoette men elkaar na de viering in de herberg of voor de Kerk. Men at, danste, speelde en feestte ook samen. Op deze momenten kon men niet alleen netwerken maar het was ook een uitstekende gelegenheid om eventuele partners te ontmoeten. Ook het vele geweld dat zou plaatsgevonden hebben kan uit een andere hoek bekeken worden. Zo zouden vele vormen van geweld die opduiken op heiligendagen behoren tot de gebruiken en gewoonten van de gemeenschap en een soort van gecontroleerde agressieafvoer zijn.⁵⁸

Religieuze rationalisatie.

Al in de zestiende eeuw was men in Engeland op de hoogte van de heidense oorsprong van een groot aantal heiligendagen. Ook tolereerde de Kerk veel heidense rituelen op deze dagen.⁵⁹ De meeste tijdgenoten hadden echter geen flauw benul van de heidense geschiedenis van hun populaire feesten en zagen deze als Christelijk. Een aantal protestantse hervormers vonden het feit dat hun religie rustte op heidense en Romeinse fundamenteen onaanvaardbaar. Andere vonden dan weer dat dit van geen belang was zolang men op Kerstmis maar de geboorte van Jezus vierde en niet het heidense equivalent. Men stond bezorgder tegenover de ongeoorloofde praktijken op de heiligendagen dan tegenover hun geschiedenis.⁶⁰ Twee eeuwen later had ook paus Benedictus XIV problemen met bepaalde gebruiken. Zo benadrukte hij het feit dat

57 COLEMAN (D.C.). "Labour in the English Economy of the Seventeenth Century", pp. 291-292.

58 HERSCHE (P.). "*Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europ*", p. 114.

59 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, p. 3.

60 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, pp. 2-4.

de offerande enkel maar mocht opgedragen worden aan God ter ere van de heilige die hij had uitgekozen en niet rechtstreeks aan de heilige. Ook had hij een probleem met bepaalde clerici die erin slaagden persoonlijk financieel gewin te halen uit de feesten.⁶¹

D. Cressy stelt dat we de afschaffing van Henry VIII ook moeten zien als een symbool van de macht van de koning over de Kerk.⁶² Ook C.J. Sommerville sluit zich hierbij aan. Hij wijst erop dat het parlement onder Edward VI van mening was dat God de staat boven de Kerk heeft gezet en de staat dus ook mag beslissen welke dagen er gebruikt kunnen worden voor verering.⁶³ Verder geeft hij de religieuze overwegingen aan als belangrijkste motivatie van de protestantse hervormers in Engeland. Zij ergerden zich aan het bijgeloof en vonden het onnodig om bijstand te vragen aan bovennatuurlijke helpers. In het Heilige Schrift werd geen melding gemaakt van heiligen en dus werd hun verering niet als noodzakelijk gezien; wel vond men het belangrijk deze personen te herinneren. De afschaffing van heiligendagen werd ook gezien als onderdeel van de campagne tegen de 'foute' katholieke Kerk. Om hun standpunt extra duidelijk te maken ging men ook de kloosters erbij betrekken. Deze bewaarden namelijk allerhande relikwieën van een groot aantal heiligen. Door de ontbinding van de kloosters trof men dus ook de heiligencultus.⁶⁴

94

Volgens P. Hersche zag men het afschaffen van heiligendagen in het Oostenrijkse rijk als een kans voor de katholieke Kerk om de religiositeit van de overige heiligendagen op te krikken. Zo hoopte men dat de bevolking, nu ze een groot deel van deze dagen kwijtgespeeld waren, zich op de overgebleven dagen zou gaan focussen op religieuze activiteiten. Namelijk de niet afgeschafte heiligendagen en zondagen. Gezien men er niet helemaal op vertrouwde dat de bevolking dit pad zou kiezen werd er een subtiele wijziging in het programma doorgevoerd. In plaats van de viering in de voormiddag te plaatsen ging men deze in de namiddag leggen, het moment waarop de drang naar alcohol en onreligieus

61 HERMANS (J.). "Paus Benedictus XIV (1740-1758) en de kerkelijke feestdagen", p. 274.

62 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 393.

63 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 35.

64 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", pp. 394-395.

gedrag de kop op stak.⁶⁵

Het religieuze argument zou dus volgens D. Cressy van vrij groot belang zijn geweest voor de afschaffing door Henry VIII, al gaf deze officieel enkel zijn bezorgdheid t.o.v. de sociale en economische orde op.⁶⁶ Hierbij was de heidense geschiedenis van de heiligendagen niet bijzonder aanstootgevend maar viseerde men de heiligendagen voornamelijk als paaps verschijnsel. De afschaffing kan zo gezien worden als een onderdeel van de identiteitsvorming van de Anglicaanse Kerk, maar ook van het Engelse volk. Ook J. de Vries schrijft dat religieuze redenen als oorzaak gezien kunnen worden voor de afschaffing door Henry VIII.⁶⁷ In de Oostenrijkse gebieden was dit religieuze argument van veel minder groot belang, al werd de afschaffing wel aangegrepen als een kans om de vroomheid van de bevolking te vergroten.

Concurrentie tussen katholieke en protestantse landen.

Paul Joseph von Riegger was bezorgd over de Oostenrijkse armen die verhinderd zouden worden zich van voldoende inkomen te voorzien door de vele heiligendagen. Hij vond het echter nog belangrijker aan te kaarten dat de staat van luiheid waar de meeste katholieke landen, en dus ook Oostenrijk, zich in bevonden niet kon blijven duren. De vele heiligendagen die de katholieke bevolking 'gedwongen' was te volgen gaf de protestantse landen een enorm concurrentievoordeel.⁶⁸

Ook met dit argument is P. Hersche het niet eens. Er moet immers een bepaalde hoeveelheid werk verzet worden in de zomer- en lentemaanden, want anders loopt men het risico om honger te lijden in de winter. Hij denkt daarom dat katholieken gewoon wat vroeger begonnen in de ochtend en ook wat intensiever doorwerkten. Zij hadden immers binnenkort een feest om naar uit te kijken. De katholieke bevolking zorgde ervoor dat het werk af was in de beperktere tijd die ze ter beschikking hadden. Daarnaast zouden de katholieke landen volgens hem ook in een

65 HERSCHÉ (P.). "Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa", p. 109.

66 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, p. 4-5.

67 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, pp. 87-88.

68 VOÏH (H.-J.). "Height, Nutrition and Labor: Recasting the 'Austrian Model'", pp. 630-631.

ietwat gunstiger klimaat gelegen zijn dan de protestantse landen, waardoor de ‘katholieke’ gronden minder veeleisend zouden zijn dan deze in de protestantse gebieden.⁶⁹ Ook met de berekeningen die gebeurden m.b.t. het verlies dat een Katholiek land ondervond ten aanzien van een protestants land is P. Hersche het niet eens. Hij twijfelt aan de correctheid ervan en noemt ze ‘hypothetisch’. Ook houden ze geen rekening met de sociale functie van heiligendagen.⁷⁰ Het feit dat er in een religieus gemengd land meer rijkdom zou gaan naar andere religies omdat de katholieke bevolking een aantal dagen werkverbod had vond ook paus Benedictus XIV onaanvaardbaar.⁷¹ Het waren echter niet alleen de katholieke landen die graag concurreerden met de protestantse gebieden. Al in de zestiende eeuw was ook de omgekeerde situatie een stimulans voor het aanpassen van de kalender. Zoals hierboven en ook hierna uitvoerig beschreven, onderscheidden de protestanten zich met hun zogenaamde sociale, economische en religieuze rationalisatie van de luie, heidense, bijgelovige, etc. katholieken.

Impact van de beslissing

Engeland: Politieke feestdagen

Hoe sterk de protestanten en puriteinen ook gekant waren tegen de vele heiligendagen, de politieke feestdagen werden enthousiast onthaald. Deze werden ingevoegd als compensatie voor het verlies van zoveel vrije dagen maar ook om de dynastie in de schijnwerpers te zetten. De eerste dag die hierom werd ingevoerd was zeventien november, de dag van de troonbestijging van koningin Elisabeth I. Deze dag viel samen met de voormalige heiligendag van ‘St. Hugh of Lincoln’ en werd ‘the queen’s holy day’ of ‘Crownation day’ genoemd.⁷² Op deze dag werden er vieringen opgedragen in de kerk, was er vuurwerk, muziek, luidde men de kerkklokken en waren er verschillende festiviteiten aan het hof. Na slechts tien jaar was deze feestdag helemaal ingeburgerd. ‘Crownation day’ zou niet alleen gevierd worden tijdens Elisabeth I haar regering, maar ook onder de latere vorsten.⁷³ Ook van haar geboor-

69 HERSCHE (P.). “Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa”, p. 112.

70 HERSCHE (P.). “Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa”, p. 114.

71 HERMANS (J.). “Paus Benedictus XIV (1740-1758) en de kerkelijke feestdagen”, p. 278.

72 Er was in het begin dan ook sprake van verwarring over welke feestdag men nu vierde. Die van de koningin of die van St. Hugh. Uiteindelijk werd de dag uitsluitend voor Elisabeth I gereserveerd.

73 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, p. 50-57.

tedag maakte de koningin een feestdag.⁷⁴ Ook James VI van Schotland paste deze techniek toe. Op vijf augustus vierde Schotland, en na zijn troonbestijging als James I ook Engeland, zijn ontsnapping aan een moordcomplot. Na de dood van Elisabeth kwam hij op vierentwintig maart op de Engelse troon als James I. Ook dit werd een feestdag. Op vijf november 1605 ontsnapte hij nogmaals ternauwernood aan een moordaanslag beraamd door een aantal katholieken die hoopten op de restauratie van hun geloof. Dit plan zou uitgevoerd worden door Guy Fawkes, die echter werd betrapt op vier november. In de ontmaskering van de verraders zag men de hand van God en deze dag werd dan ook jaarlijks herdacht. Dit gebeurde met vuurwerk, alcohol, klokkengelui en in sommige parochies zelfs met feesten. De dag was aanvankelijk wel niet bestempeld als een dag vrij van werk. D. Cressy vond echter een aantal aanmaningen terug, de eerste daterend van 1608 en de laatste in 1640, tegenover personen die aan het werk waren op vijf november.⁷⁵ James' opvolger Charles had zijn dag op zevententwintig maart maar deze stond in de schaduw van de feestdag van Elisabeth I die nog steeds gevierd werd. Als reactie hierop liet Charles ook nog eens zijn verjaardag, negentien november, en de verjaardag van de koningin, zestien november, vieren.⁷⁶

Het lijkt vreemd dat, wanneer men een aantal heiligendagen gaat afschaffen omwille van economische en sociale rationalisatie er slechts een paar jaar na de afschaffing nieuwe feestdagen worden gecreëerd. De creatie van politieke feestdagen sluit echter aan bij de mening van D. Cressy, die de religieuze overwegingen als de belangrijkste motivatie van de afschaffing ziet. Zo kan de populariteit van 'Crownation day' verklaard worden doordat velen Elisabeth I zagen als de terugkeer van het 'ware geloof' en het aanbreken van een welvarende periode voor Engeland. Dit in scherp contrast met de regering van Mary die het 'ware geloof' onderdrukte en het land in schulden naliet.⁷⁷

Ook vijf november kan in die context gezien worden. Dit was de dag waarop het land ontsnapte aan een katholiek complot, het bewijs dat

---

74 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p.402.

75 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 405.

76 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, pp. 59-60.

77 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, p. 50-57.

God aan de kant stond van de Engelsen en hun ware geloof.⁷⁸ Dit religieuze aspect maakte dat dagen als vijf en zeventien november enthousiast gevierd werden door puriteinen die de dag zagen als een kans voor antipapistische of antikatholieke propaganda. Ook in Schotland waar men zelfs geen Kersmis of Pasen meer vierde werd vijf augustus, de dag waarop James VI ontsnapte aan een moordcomplot, massaal gevierd.

Maar ook hierop kwam langzamerhand protest. Aartsbisschop Laud probeerde de populariteit van vijf november af te bouwen in een poging de antikatholieke mentaliteit wat in te perken. Naast de religieuze motivatie waren de politieke feestdagen ook een nuttige zet gezien ze het patriottisme en de verbondenheid van de bevolking stimuleerden.⁷⁹ D. Cressy merkt ook nog op dat er een verschil bestaat tussen feestdagen opgelegd door de politiek, zoals ‘Crownation Day’, en dagen die afkomstig zijn van het volk, zoals de meeste heiligendagen. De overheid heeft minder grip op de laatste categorie dan op de dagen die zij zelf gecreëerd hebben. Daardoor zouden deze dagen meer onderhevig zijn aan volkse uitlatingen zoals dronkenschap en heidense riten en was er meer drang vanuit de overheid om deze in te perken.⁸⁰

Impact van de beslissing op de bevolking

Doopgegevens

98

H-J. Voth sluit aan bij J. de Vries dat er sprake was van een stijging van de koopkracht o.a. door een stijging van het aantal werkdagen per jaar. Deze stijging zou veroorzaakt worden door de afschaffing van heiligendagen. H-J. Voth probeert aan te tonen dat de invloed van heiligendagen op de bevolking inderdaad afnam. Dit weet hij te concluderen door het bestuderen van parochieregisters en dan meer bepaald doopregisters. Voth vertrekt met zijn onderzoek bij het feit dat het aantal doopsels, en dus ook het aantal geboortes, wisselt naargelang het seizoen. Zo zouden een groot aantal kinderen geboren worden in de periode januari-april. Hierbij gaat hij ervan uit dat de doop van een kind vrij vlug volgde op zijn geboorte, wat het geval zou zijn tot het begin van de achttiende

78 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 400-403.

79 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", pp. 400-404.

80 CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*, p. xiv.

eeuw. Gezien beide datums vrij vlug op elkaar volgen is men zo dus in staat om min of meer het moment van de verwekking te bepalen. De voorwaarde voor de verwekking is ten eerste een frequente omgang en ten tweede de vruchtbaarheid. Dit laatste was sterk afhankelijk van de calorie-inname en de hoeveelheid werk die men verzette. Aan de hand daarvan valt ook het hoge geboortecijfer voor de wintermaanden te verklaren.⁸¹ Over de frequentie ten slotte had A. Dyer al onderzoek gedaan en het is op zijn werk dat H-J. Voth zich baseerde. A. Dyer kwam tot de conclusie dat hij uit de doopgegevens duidelijk een bepaalde heiligendag kon herkennen. Ook periodes met een vrij hoge frequentie van heiligendagen en festivals zouden leiden tot een groter aantal geboortes negen maand later. Voth concludeerde hieruit dat mensen dus meer tijd beschikbaar hadden op heiligendagen en m.a.w. niet of minder gingen werken. Vervolgens gaat hij deze onderzoeksmethode toepassen op het dorpje Ludlow in Shropshire.⁸² Uiteindelijk komt hij tot de conclusie dat de heiligendagen een sterke invloed bleven uitoefenen maar dat deze langzaam achteruit ging tot aan de Engelse burgeroorlog. Na de restauratie was er geen sprake meer van enige invloed.⁸³

Over de impact van de afschaffing ten tijde van Henry VIII komt de mening van H-J. Voth dus volledig overeen met die van J. de Vries. Zelfs in de meest dynamische samenlevingen gebeurden veranderingen dus niet bijzonder snel. De maatregel maakte het mogelijk om vrijwillig te kiezen om te werken of niet. Met andere woorden, mensen die zelfstandig werkten konden op geen enkele manier gedwongen worden om aan het werk te gaan op een heiligendag, in tegenstelling tot de loonarbeiders die afhankelijk waren van hun baas. Volgens beide auteurs ging er dus een geruime tijd over voor de maatschappij tot de nieuwe mentaliteit overging.⁸⁴

J. de Vries heeft kritiek op de onderzoeksmethode van H-J. Voth. Zo schrijft hij in "The Industrious Revolution" dat het onderzoek naar de

81 : VOTH (H-J.). "Seasonality of Conceptions as a Source for Historical Time-Budget Analysis", p. 128.

82 : VOTH (H-J.). "Seasonality of Conceptions as a Source for Historical Time-Budget Analysis", pp. 128-129.

83 : VOTH (H-J.). "Seasonality of Conceptions as a Source for Historical Time-Budget Analysis", pp. 131-132.

84 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 88.

En: VOTH (H-J.). "Seasonality of Conceptions as a Source for Historical Time-Budget Analysis", p. 129

situatie in één dorpje geen garantie is voor het gedrag in de rest van Engeland en dat hij zijn twijfels heeft over de formules die H-J. Voth gebruikt. De methode die H-J. Voth ontwikkelde om de problematiek te onderzoeken noemt hij echter ‘ingenieus’.⁸⁵

Getuigenissen.

H-J. Voth onderzocht meer dan 2800 achttiende- en negentiende-eeuwse getuigenissen voor een Londense rechtbank. Hierin omschreven getuigen wat ze aan het doen waren op het moment van de misdaad. Door deze onderzoeksmethode te gebruiken slaagt H-J. Voth erin om een zeer brede bevolkingsgroep te bereiken. Ook kreeg hij een bijzonder goed zicht op het alledaagse leven.⁸⁶ Uit dit onderzoek kan afgeleid worden dat in de periode 1740-1830 de arbeid van Londenaars toenam met maar liefst veertig procent. Deze stijging zou niets te maken hebben met een stijging van het aantal werkuren per dag, maar met de stijging van het aantal werkdagen per jaar door de afname van heiligendagen en de ‘Saint Monday’s’. Deze evolutie is ook terug te vinden in de dagen dat de bank gesloten is. In 1761 was dit nog zevenenveertig dagen, in 1834 waren dit er nog slechts vier. De afname van het aantal heiligendagen zou sneller gegaan zijn op het platteland dan in de stad.⁸⁷

Paardenrennen, festivals en opstandjes.

Ook de organisatie van vrijetijdsevenementen kan meer informatie opleveren over hoe de tijdgenoot zelf zijn werkjaar organiseerde. Zo onderzochten I. Middleton en W. Vamplew de data van een aantal paardenrennen in het achttiende eeuwse Yorkshire. Hierbij gingen ze op zoek naar wat de organisators motiveerde om de wedstrijd op een bepaalde dag te leggen. Men was voornamelijk op zoek naar dagen waarop een groot aantal personen de wedstrijd zou kunnen bezoeken, om de lokale handel te stimuleren. Men hield ook rekening met het seizoen. Weinigen trotseerden weer, wind en ijs voor een wedstrijd en daarnaast was het niet veilig voor paard en ruiter. Ook was het nood-

---

85 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, pp. 90-91.

86 Voth (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*. Oxford, Clarendon Press, 2000. (Oxford Historical Monographs, VIII). p. 17.

87 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 91.

zakelijk dat het evenement paste in de agrarische kalender zodat de bevolking tijd had om langs te komen. Men koos een datum soms ook n.a.v. het bezoek van een hooggeplaatst persoon, wat sowieso al een volkstrekker was.⁸⁸ Als laatste hield men ook rekening met de aanwezigheid van een heiligendag of een markt. Dit gebeurde maar liefst in zevenentachtig procent van de gevallen. Als we dit percentage verder opdelen, dan valt zestig procent samen met een heiligendag en veertig procent met een markt. Als een markt en een heiligendag samenvielen werd deze dag ook gezien als een marktdag; het is dus waarschijnlijk dat er nog meer wedstrijden op een heiligendag plaatsvonden dan de hierboven beschreven zestig procent. Markten en heiligendagen vielen vaak samen, omdat deze markten vaak ontstonden om pelgrims op te vangen die op een specifieke dag van het jaar een bepaalde plaats bezochten omwille van diens link met een bepaalde heilige.⁸⁹ De auteurs concluderen hieruit dat heiligendagen gezien werden als een vakantie-dag en men de wedstrijden dus op dit moment ging leggen om er zeker van te zijn dat er publiek zou zijn.⁹⁰ In het artikel geven ze ook de heiligendagen mee die door hen gezien werden als vrije dag. Het grootste aantal paardenrennen vonden plaats op het feest van de Sint-Bartholomeüs en de onthoofding van Johannes de Doper, onmiddellijk gevolgd door de combinatie Midzomer en de geboorte van Johannes de Doper. In de periode 1700-1739 worden maar liefst drieëntachtig en zeventig paardenrennen op deze dagen gehouden. Dat is dubbel zoveel als op Pinksteren, Maria-boodschap, Sint-Barnabas en Lammas. Minst populair waren Sint-Michiël, Sint-Thomas, Pasen⁹¹, Hemelvaart en Corpus Christi. Het feest van Sint-Bartholomeüs, eind augustus, werd niet enkel gelinkt aan een bijzonder groot aantal paardenrennen maar ook aan enorm veel markten over het hele land verspreid, zoals de ‘Bartholomew Fair’ in Londen. In dezelfde periode werd ook de onthoofding van Johannes de Doper en Sint-Michiël gevierd. Het groot aantal markten en paardenrennen in deze periode mag echter niet gezocht worden

88 MIDDLETON (I.) en VAMPLEW (W.). “Horse-Racing and the Yorkshire Leisure Calendar in the Early Eighteenth Century.” In: *Northern History*, XL (2003), 2, p. 259-263.

89 MIDDLETON (I.) en VAMPLEW (W.). “Horse-Racing and the Yorkshire Leisure Calendar in the Early Eighteenth Century”, p. 264.

90 MIDDLETON (I.) en VAMPLEW (W.). “Horse-Racing and the Yorkshire Leisure Calendar in the Early Eighteenth Century”, p. 259-276.

91 De onpopuleriteit van paardenrennen op Pasen gaat men gaan verklaren d.m.v. een gebruik uit de streek om pacht te betalen vlak na Pasen. Mensen zaten m.a.w. rond die periode krap bij kas en waren minder geneigd om hun overblijvende geld te gaan uitgeven aan entertainment. Daarom achten organisatoren het verstandiger om hun wedstrijden niet rond die tijd te gaan plaatsen. Pasen was dus wel een algemene feestdag waarop mensen vrij namen.

in de persoonlijke populariteit van de heilige zelf, maar eerder in het feit dat de oogst binnen was en men nu meer tijd had voor recreatie.⁹²

Deze heiligendagen werden dus mogelijk nog gebruikt als vrije dagen. C.J. Sommerville wijst ook op verslagen van achttiende-eeuwse reizigers die Engeland bezochten. Zij zouden geschokt zijn over de geringe rol van de Kerk in verschillende festiviteiten. Ook E.P. Thompson meent dat deze dagen meer gepromoot werden door de plaatselijke handelaars dan door de Kerk.⁹³ Het is dus mogelijk dat in de achttiende eeuw er geen sprake meer was van 'heiligendagen' maar eerder van 'vrije dagen'.⁹⁴ Ook M. Harrison heeft een methode ontwikkeld die volgens H-J. Voth niet alleen nuttig is om uit te zoeken of heiligendagen nog doorleefden na de afschaffing maar ook om het Blauwe Maandag fenomeen op te sporen. Zijn methode bestaat eruit dat hij data van massa evenementen en opstanden gaat opzoeken en kijkt of deze te linken vallen aan een heiligendag of een maandag.⁹⁵

De link tussen huwelijksdata en heiligendagen.

In zijn onderzoek naar de werkweek in de Vroegmoderne Tijd maakte J. Boulton gebruik van parochieregisters. Hierbij keek hij op welke wekdagen men voornamelijk huwde, in de hoop zo een bepaald patroon te ontdekken. Het uitgangspunt is dat mensen hun huwelijk lieten plaatsvinden op een vrije dag, zodat een groot aantal familieleden en kennissen in staat zouden zijn de feestelijkheden bij te wonen. Hij bekeek verder ook hoe sterk de aantrekkingskracht van bepaalde feestdagen was. Uit de resultaten bleek dat heiligendagen populair waren, maar niet uitzonderlijk populair. Vooral Pasen, Kerstmis, Nieuwjaarsdag, de eerste mei en ook de politieke feestdag vijf november lieten hun sporen na in de parochieregisters van het midden van de zeventiende eeuw. Ook de niet erkende dag van Sint-Valentijn was bijzonder geliefd bij koppels, dit zou vooral te maken hebben met de romantische betekenis van deze dag. Ook op het einde van de negentiende eeuw zou er nog

92 Daarnaast vonden de rennen ook vaak plaats op landbouwgrond, wat vrij avontuurlijk is wanneer er nog gewassen op staan.

93 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 42.

94 W. Nahrstedt beschrijft een gelijkaardige evolutie van 'heilige dag' naar 'vrije dag' voor Hamburg. NAHRSTEDT (W.). "Freizeit und Aufklärung. Zum Funktionswandel der Feiertage seit dem 18. Jahrhundert in Hamburg (1743-1860)." In: *Vierteljahrschrift Fuer Sozial Und Wirtschaftsgeschichte*, 57 (1970), 1, pp. 46-92.

95 Voth (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*, p. 17.

steeds sprake zijn van enige invloed, hierbij wordt ook Goede Vrijdag vermeld. Naast de link met huwelijksdagen wijst J. Boulton er verder op dat veel heiligendagen een link hadden met festivals.⁹⁶

Tijdsaanduiding.

Heiligendagen namen niet alleen een plaats in in het tijdgebruik van de mensen, ze waren ook een onderdeel van de taal en een aantal gewoontes. Zo schrijft D. Cressy over een nieuwe kalender, uitgegeven door Elisabeth I in 1561 waarin een zestigtal voordien afgeschafte namen opnieuw werden geïntroduceerd, waaronder Sint-Valentijn. Hun vermelding in de kalender betekende niet dat de overheid deze ging herinvoeren als feestdagen. Het was gewoon noodzakelijk om aan te duiden wanneer deze dagen precies plaatsvonden omdat bepaalde gebeurtenissen aan het hof, maar ook betalingen, op deze heiligendagen plaatsvonden.⁹⁷ Ook in de landbouw en veeteelt en in weerspreuken bleven de heiligen doorleven. Het was bijvoorbeeld aangeraden om 'bonen en look te planten op Sint-Edmund'. Daarnaast zijn er ook in Shakespeare's werk een groot aantal heiligen terug te vinden die niet werden erkend door de Anglicaanse Kerk.⁹⁸ Het feit dat Shakespeares personages een zestigtal jaar na de hervorming van Henry VIII nog steeds vloekten bij afgeschafte heiligen, zoals Sint Anna, bewijst dat het publiek hiermee nog steeds vertrouwd was. Zo gingen een aantal heiligen een soort van half leven leiden onder het tolerante Elizabethaanse regime en hoewel hun cultus niet altijd meer werd uitgevoerd bleven ze in het maatschappelijke geheugen zitten. D. Cressy sluit dus aan bij H-J. Voth zijn standpunt dat de invloed van heiligendagen slechts langzaam afnam.

103

Gingen mensen effectief meer werken?

In het artikel "Work in Progress? The Industrious Revolution" proberen G. Clark en Y. Van Der Werf aan te tonen dat de stelling van J. De Vries, ondersteund door H-J. Voth, fout is. Zo proberen ze te bewijzen dat mensen in de Vroegmoderne Tijd niet meer werkten dan ervoor. Bijgevolg creëerde Henry VIII niet meer werkdagen door een aantal heiligendagen af te schaffen maar bevestigde hij gewoon de gangbare praktijk. Ze onderzochten bijvoorbeeld de gegevens van het 'Harrold

96 BOULTON (J.). "Economy of time? Wedding days and the working week in the past." In: *local Population Studies*. 43 (1989), pp. 40-41.

97 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 396

98 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", pp.396- 398.

landgoed' in Bedford voor een jaar in het midden van de zeventiende eeuw. Hieruit concludeerden ze dat elke werkkraft zo'n 291.5 dagen per jaar werkte. Afgezien van de zondagen bleven er dus nog zo'n 21.5 vrijetijdsdagen over, waarbij veertien die door iedereen gezamenlijk genomen werden zoals op Kerstmis. De overige 7.5 verschilden onderling. Deze veertien dagen zouden dus wel eens heiligendagen kunnen zijn.⁹⁹ Daarnaast kijken de beide auteurs ook naar het loon dat arbeiders, die voor een jaar tewerkgesteld waren, ontvingen. Aan de hand daarvan berekenden ze het aantal werkdagen per jaar. Voor het begin van de zeventiende eeuw zou dit om zo'n driehonderd dagen per jaar gaan.¹⁰⁰ Als we daar tweeënvijftig zondagen bij optellen laat dat nog ruimte over voor een tiental extra vrije dagen per jaar. Voor de tweede helft van de zestiende eeuw schatten ze dit aantal op tweehonderdzevenenvijftig werkdagen per jaar.¹⁰¹ Dit zou dan ongeveer zo'n vijftig vrije dagen per jaar betekenen, wat toch wel een vrij groot verschil is met een eeuw later. Dit verschil wordt echter verklaard doordat de bron minder geschikt is en geen correct bewijsmateriaal zou zijn. Volgens H-J. Voth klopt ook de onderzoeksmethode niet doordat geen rekening werd gehouden met de armenwet. Deze armenwet zorgde ervoor dat in de minder drukke seizoenen mensen toch nog op het platteland konden werken. Dit was om te voorkomen dat deze naar de stad trokken en er te weinig krachten beschikbaar waren in de zomermaanden. Door deze wet waren boeren dus in staat om arbeiders aan te nemen voor een vrij laag loon doordat een deel van de werkelijke kostprijs van de arbeider betaald werd met belastingsinkomsten. Het beeld dat G. Clark en Y. Van Der Werf hebben zou dus maar een deel zijn van de werkelijke inkomsten van de arbeider.¹⁰²

G. Clark en Y. Van der Werf werken ook met reële lonen. Deze methode wordt ook door J. De Vries beschreven in "*The Industrious Revolution*". Hun standpunt is dat als het inkomen stijgt, het percentage dat gespendeerd wordt aan voedsel daalt.¹⁰³ Dit percentage, per dagloon zou in 1345 vijftig procent zijn, tweeënvijftig in 1602 en slechts twee-

99 CLARK (G.) en WERF (Y. VAN DER). "Work in Progress? The Industrious Revolution." In: *The Journal of Economic History*, 58 (2003), 3, p. 836.

100 CLARK (G.) en WERF (Y. VAN DER). "Work in Progress? The Industrious Revolution", p. 838.

101 CLARK (G.) en WERF (Y. VAN DER). "Work in Progress? The Industrious Revolution", p. 838.

102 VOTH (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*, p. 13.

103 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, pp. 90-91.

enveertig procent in de negentiende eeuw.¹⁰⁴ Hieruit leiden ze af dat men in de middeleeuwen minstens evenveel moest werken als in de negentiende eeuw om in het levensonderhoud te kunnen voorzien. H-J. Voth is het ook met deze onderzoeksmethode niet helemaal eens. Hij merkt op dat het feit dat men meer besteedde aan voedsel in de middeleeuwen ook te wijten kan zijn aan een wijziging van de relatieve prijzen.¹⁰⁵ Ook D.C. Coleman is er niet van overtuigd dat men in de middeleeuwen minstens evenveel gewerkt zou hebben als in de negentiende eeuw. Zo verwijst hij naar de studie van D. Knoop en G.P. Jones uit 1933 waarin beide auteurs onderzoek doen naar middeleeuwse metsers uit de vijftiende eeuw. Volgens hem was hun werk absoluut niet continu, ongeregeld en seizoensgebonden.¹⁰⁶ J. De Vries gaat tegen hun mening in door in zijn boek door te verwijzen naar J. Hatcher. Deze concludeert in zijn artikel over Engeland na de pest dat mensen minder werkten na de pest dan voor de pest. Hij benadrukt wel dat niet iedereen zoveel kon werken als hij wou. Eerder verwees J. De Vries ook al op het feit dat het aantal heiligendagen sterk toenam na de pest.¹⁰⁷

Volgens H. Freudenberger en G. Gummins waren mensen simpelweg niet in staat om meer te werken. De calorie-inname was te laag zodat de heiligendagen en Blauwe Maandagen een noodzakelijk kwaad waren. Men was gedwongen om zoveel rust te nemen omdat men het zware werk gewoon niet aankon.¹⁰⁸ Ook zou er sprake zijn van vele ziektes.¹⁰⁹ R. Fogel sluit aan bij dat idee: volgens zijn onderzoek konden mensen die het laagst op de inkomensladder stonden zo'n zes uur werk per dag verzetten.¹¹⁰ H. Freudenberger en G. Gummins kanten zich hierbij tegen de 'traditionele' mening dat men voor de industriële revolutie beter af was dan erna op het gebied van vrije tijd.¹¹¹ H-J. Voth heeft zijn twijfels bij hun werkwijze, in zijn boek "Time and the Industrial Revolution" wijst hij op het feit dat calorie-inname en het verbruik enorm onder-

---

104 CLARK (G.) en WERF (Y. VAN DER). "Work in Progress? The Industrious Revolution", p. 839.

105 Voth (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*, p. 14.

106 COLEMAN (D.C.). "Labour in the English Economy of the Seventeenth Century", p. 280.

107 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 87-91.

108 Voth (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*, p. 11.

109 FREUDENBERGER (H.) en GUMMINS (G.). "Health, Work and Leisure before the Industrial Revolution." In: *Explorations in Economic History*, 13 (1976), 1, p.2.

110 Voth (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*, p. 12.

111 FREUDENBERGER (H.) en GUMMINS (G.). "Health, Work and Leisure before the Industrial Revolution", p.1.

hevig is aan kleine veranderingen. Daarnaast zijn de bronnen m.b.t. calorie-inname schaars.¹¹²

In Oostenrijk

In 1989 publiceerde J. Komlos het boek “Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy: An Anthropometric History”.¹¹³ In dit boek bestudeerde hij de grootte van de Oostenrijkse soldaten gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw. Uit deze gegevens bleek dat de lengte van deze soldaten afnam. Komlos dacht de oorzaak hiervan terug te vinden in het dalen van de reële lonen. Door deze daling daalden de levensomstandigheden van de Oostenrijkers en was er minder voedsel beschikbaar. Hoe interessant dit werk ook is, het maakt ons niets wijzer over de afschaffing van heiligendagen. Er kwam echter reactie op door H-J. Voth. Hij ontkrachtte de stelling van Komlos en bracht argumenten aan waaruit bleek dat er geen sprake was van een verminderde voedingsinname bij de Oostenrijkers. Zo lag de calorie-inname achttien procent hoger in Oostenrijk dan in Frankrijk. Gezien J. Komlos de levensomstandigheden van de Oostenrijkers zo laag inschatte, verbaasde H-J. Voth zich erover dat men in Frankrijk niet massaal de hongerdood stierf.¹¹⁴ H-J. Voth beweerde dus dat er geen sprake was van een Malthusiaanse crisis in Oostenrijk, maar wat was het dan dat de Oostenrijkse soldaten hun gemiddelde lengte deed afnemen? Volgens hem moet de oorzaak gezocht worden bij de afschaffing van de heiligendagen door Maria Theresia. Aan de hand van een ingewikkelde formule waarbij de proteïne-inname, de energie-inname en het verbruik van energie een rol spelen, stelt hij dat er een negatieve relatie is tussen de hoeveelheid die iemand werkt op een jaar en diens lengte.¹¹⁵ De creatie van extra werkdagen zou dus de oorzaak zijn van het kleiner worden van de Oostenrijkse soldaten. Hij is er dus van overtuigd dat de maatregel van Maria Theresia werd opgevolgd en een grote invloed had. Dit in tegenstelling tot zijn visie op de afschaffing van heiligendagen in Engeland. Een aantal auteurs echter zijn het niet met hem eens. J. Komlos erkent wel dat hij rekening had moeten

112 Voth (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*, p. 12.

113 KOMLOS (J.). *Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy: An Anthropometric History*. Princeton, Princeton University Press, 1989, p. 325.

114 VOTH (H-J.). “Height, Nutrition and Labor: Recasting the ‘Austrian Model’”, p. 629.

115 VOTH (H-J.). “Height, Nutrition and Labor: Recasting the ‘Austrian Model’”, p. 631.

houden met de afschaffing van heiligendagen, maar vindt ook dat H-J. Voth de impact hiervan overschat.¹¹⁶ Als eerste argument hiervoor benadrukt hij dat de heiligendagen niet helemaal werden afgeschaft; men stond het gewoon toe om te werken na elf uur. Zo kon men eerst de viering bijwonen en daarna gewoon weer aan het werk gaan. Volgens H-J. Voth waren er vierentwintig extra werkdagen bij per jaar, maar hij heeft geen rekening gehouden met het feit dat er nog steeds een werkverbod was tot elf uur. Zo kwamen er slechts halve werkdagen bij.¹¹⁷ Daarnaast wijst J. Komlos ook op het feit dat niet het hele Habsburgse Rijk Rooms-katholiek was. Er was dus al een deel van de bevolking dat sowieso geen rekening hield met het werkverbod. Ten derde geeft Komlos het bestaan van ‘alledaags werk’ op. Dit zijn taken die dagelijks moeten gebeuren, hoe heilig de dag ook is.¹¹⁸ Deze hebben vooral betrekking op de landbouwsector want bedrijven met een veestapel kunnen niet zomaar besluiten om eens een dag niet te werken. Daarnaast verwijst hij naar F. A. J. Szabo. Deze duidt op het feit dat er één kans op zeven is dat een heiligendag op een zondag valt. Gezien men ook niet werkte op een zondag ‘verdween’ er zo een extra vrije dag. Van de vierentwintig dagen die Maria Theresia afschafte zouden er dus ieder jaar een drietal zijn die samenvielen met een zondag. Net als J. Komlos schat hij het extra aantal werkdagen op veertien per jaar.¹¹⁹ Tenslotte vond Komlos ook dat H-J. Voth de culturele en religieuze traditie van de bevolking onderschatte. Hij verwees hierbij naar een zekere Arneth die beweerde dat zo’n honderd jaar na de hervorming er nog steeds weinig of geen navolging was van de afschaffing. Ook confronteert hij H-J. Voth met zijn eigen uitspraak dat *er reden is om te geloven dat zelfs in de meest dynamische samenlevingen van de Vroegmoderne Tijd er geen sociale veranderingen plaatsvonden aan een hoge snelheid.*¹²⁰ Uit deze argumenten leidt J. Komlos af dat de afschaffing van heiligendagen door Maria Theresia geen radicale verandering voor de inwoners met zich meebracht. Deels door de maatregel zelf, zoals de creatie van ‘halve heiligendagen’, maar ook door een aantal factoren waarmee H-J. Voth

116 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). “Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy.” In: *Journal of Interdisciplinary History*, 26 (1995), 1, p. 66.

117 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). “Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy”, p. 58.

118 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). “Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy”, p. 58.

119 SZABO (F. A. J.). *Kaunitz and Enlightened Absolutism, 1753-1780*. New York, Cambridge University Press, 1994, p. 213.

120 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). “Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy”, p. 58.

geen rekening hield, zoals heiligendagen die op zondag vielen en het verrichten van alledaags werk.

Het overschatten van de afschaffing is niet de enige fout die Komlos Voth verwijt. Volgens hem daalt de lichaamslengte overal in Europa en niet alleen in de Oostenrijkse landen. Er is dus ook sprake van een daling in Engeland, waar Henry VIII al twee eeuwen voor Maria Theresia een aantal heiligendagen had afgeschaft. Als de lengte overal daalt, ook in landen waar er geen sprake is van een afschaffing of waar deze al eeuwen ervoor is gebeurd, dan is er volgens Komlos geen sprake van een relatie tussen beide. Tenslotte weerlegt Komlos de formule van Voth waarmee deze laatste probeerde aan te tonen dat indien men meer werkt met dezelfde calorie inname men kleiner wordt.¹²¹

Ook R. Reiths visie op de afschaffing sluit aan bij Komlos. In zijn artikel over de arbeidstijd en het arbeidsloon verwijst hij naar verschillende bronnen waaruit blijkt dat al in de vijftiende en zestiende eeuw, en dus voor de afschaffing van Maria Theresia in 1754, mensen op heiligendagen werkten. Men deed dit echter niet zomaar maar in ruil voor een beloning zoals 'drankgeld' of een extra (halve) vrije dag per week.¹²² Indien men effectief al werkte op heiligendagen is er dus geen sprake van een groot verschil tussen voor en na de afschaffing. Ook na de afschaffing hadden meesters schrik dat er protest zou komen van gezellen omwille van het groter aantal werkuren. Dit protest werd voornamelijk veroorzaakt door het feit dat de verloning gebeurde aan de hand van een bepaalde tijdsperiode, vaak een weekloon. Indien men een aantal heiligendagen afschafte betekende dit vaak dat men een dag extra per week moest werken maar daar niet extra voor betaald kreeg. Daarom eiste men compensatie, die vaak werd toegestaan.¹²³ De rijkste arbeiders gingen voor een hoger loon op heiligendagen¹²⁴ en sommigen vroegen extra vrije (halve) dagen, al dan niet onder de vorm van een Blauwe Maandag. Maar wanneer arbeiders deze toegewezen kregen ter compensatie veranderde er eigenlijk niet veel aan de situatie. Men werkte

121 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). "Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy", pp. 59-65.

122 REITH (R.). "Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit", p. 51.

123 REITH (R.). "Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit", p. 53.

124 REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900", p.73.

niet meer maar men nam eerder op een andere dag vrij, wat economisch gezien natuurlijk geen enkel verschil maakte. In 1770 loste Maria Theresia dit probleem op door daglonen te verplichten i.p.v. weklonen. Indien men per werkdag betaald werd was er geen noodzaak meer voor een extra beloning bij een extra werkdag.¹²⁵ Dit sloot ook beter aan bij de stelling van J. De Vries, namelijk dat mensen meer gingen werken om meer te kunnen consumeren. Wanneer mensen niet meer betaald worden om meer te werken, zullen ze dit uiteraard ook niet doen. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de gezellen van hofmeubelmaker Franz Anton Herrman. Deze weigerden halsstarrig om te komen werken op heiligendagen. Slechts met het dreigement een heel weekloon niet uit te betalen, kwamen ze toch opdagen.¹²⁶ Tenslotte was er volgens R. Reith niet enkel bij arbeiders onwil om te werken, maar ook bij hun meesters. Zo zouden deze zelf geen zin hebben om te werken, achtten ze het niet noodzakelijk of verkozen ze de werknemers een dag vrij te geven omdat ze dan goed uitgerust en gemotiveerd waren om op de overige dagen te presteren.¹²⁷

Religieuze, sociale of economische rationalisatie?

Henry VIII en de protestanten lieten zich in 1536, volgens D. Cressy, voornamelijk leiden door religieuze redenen. Men was zeker overtuigd van het positieve effect dat de maatregel zou kunnen hebben op de economische en sociale orde en hoogst waarschijnlijk zag men deze drie redenen als een totaalpakket met de religieuze motivatie als aanzet.¹²⁸ Economische ijver en beschaafd gedrag kan namelijk ook als een onderdeel gezien worden van het protestantisme en heel specifiek als onderdeel daarvan het puritanisme.¹²⁹ Economische en sociale rationalisatie werd dus mogelijks bekeken vanuit een religieus perspectief. Dit als onderdeel van een 'wij-zij' denken tegenover de Rooms katholieke Kerk waar ook de nieuwe seculiere (of protestantse) feestdagen deel van uitmaakten.¹³⁰ Ook C.J. Sommerville¹³¹ en J. de Vries¹³² zijn voor-

125 REITH (R.). "Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit", p. 53.

126 REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900", pp.77-79.

127 REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900", p.73-74.

128 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", pp. 394-395.

129 DANKBAAR (W.F.). "Puriteinen" *In: Winkler Prins Encyclopaedie*, Amsterdam, Elsevier, 1952, XV, p. 690.

130 CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime", p. 404.

131 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 37.

132 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, pp. 87-88.

namelijk overtuigd van een religieuze motivatie. D.C. Coleman lijkt als enige geen link te zien met het religieuze en denkt dat de afschaffing van heiligendagen eerder bekeken moet worden als een manier om greep te krijgen op de sociale orde. Onregelmatig werk zou immers gemakkelijk leiden tot opstanden.¹³³

Voor het Oostenrijkse Rijk gaan de meeste auteurs ervan uit dat de economische motivatie de belangrijkste was. Noodzakelijk of niet, men wilde de handicap die men had op het gebied van arbeidstijd wegwerken om zo een betere concurrentiepositie in te kunnen nemen t.o.v. de protestantse landen. Het afschaffen van heiligendagen was niet de enige maatregel die Maria Theresia nam om de economie aan te zwengelen. Ze voerde ook talloze andere maatregelen in om de arbeidsdiscipline bij haar bevolking aan te wakkeren, zoals het promoten van kinderarbeid. Ze schilderde de afschaffing ook af als positief voor de armen omdat zij daardoor meer konden verdienen. De eerste twintig jaar na de afschaffing maakte dit echter weinig verschil uit gezien men nog gebruik maakte van een weekloon. Dit veranderde in 1770 toen Maria Theresia het dagloon verplichtte. P. Hersche trekt het nut van de afschaffing voor de economie in twijfel, maar niet de motivatie op zich.¹³⁴

Een ‘Revolutie van de Vlijt’?

In Engeland

Over de invloed van de maatregel kan veel gezegd worden. Als een eerste belangrijke punt kan men bediscussiëren of men in de Vroegmoderne Tijd effectief meer ging werken, of men eigenlijk altijd al zoveel werkte. Dit sluit aan bij de vraag of mensen voor de Industriële Revolutie niet beter af waren dan erna. In de discussie m.b.t. Engeland behoren G. Clark en Y. Van der Werf tot de kleine groep van personen die de ‘Revolutie van de Vlijt’ effectief ontkennen.¹³⁵ Ze baseren zich hierbij op studies die volgens H-J. Voth uiterst bekritiseerbaar zijn. Hij is dan ook overtuigd van het tegendeel, net zoals J. De Vries, D.C. Coleman en een aantal anderen.¹³⁶ H. Freudenberger, G. Gummins en R. Fogel zien de extra vrije tijd niet als iets aangenaams maar als een noodzake-

133 COLEMAN (D.C.). “Labour in the English Economy of the Seventeenth Century”, pp. 291-292.

134 HERSCHE (P.). “Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa”, p. 111-113.

135 CLARK (G.) en WERF (Y. VAN DER). “Work in Progress? The Industrious Revolution”, p. 838.

136 VOTH (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*, p. 13-14.

lijkheid, gezien de slechte fysieke toestand van de mensen toen.¹³⁷

Het feit dat de Engelse overheid ervan overtuigd was dat een afschaffing noodzakelijk was omwille van religieuze redenen, is geen garantie voor het feit dat de bevolking daar ook zo over dacht. De bedenkingen t.o.v. heidense rituelen en het niet vermelden van heiligen in de Bijbel, was van belang voor theologen en niet noodzakelijk voor het volk. Daarbij komt nog dat de clerus onderling ook verdeeld was, zoals bijvoorbeeld Aartsbisschop Laud die heiligendagen zag als een onderdeel van zijn pogingen om de religieuze cultuur te laten herleven.¹³⁸ Ook de populariteit van de heiligendagen mag niet onderschat worden. Men moest al goed kunnen preken om mensen ervan te overtuigen de aangename onderbrekingen in het werkjaar af te zweren. Vooral niet als ze deel uitmaken van een bijzonder lange traditie. Het is ook belangrijk op te merken dat de heiligendagen, op de misviering na, vaak niet zo religieus werden ingevuld. Het is dan ook mogelijk dat religieuze kritiek op deze dagen weinig indruk maakte en eerder leidden tot een verdere secularisering van de heiligendagen en niet zozeer tot een afschaffing. Zo wijst C.J. Sommerville op reisverslagen van achttiende-eeuwse reizigers die geschokt waren door de geringe invloed van de Kerk op de heiligendagen.¹³⁹ J. De Vries stelt een andere vorm van 'religie' voor: consumptie. Dit maakte wel indruk op de bevolking want de drang naar goederen als thee, porselein en verfijnde kledij zou de mensen ertoe aanzetten om meer te werken.¹⁴⁰

H-J. Voth voerde een onderzoek aan de hand van doopgegevens van het dorpje Ludlow en concludeerde dat er al in het midden van de zeventiende eeuw geen sprake meer was van enige naleving van de heiligendagen.¹⁴¹ Volgens zijn studie van getuigenissen in een Londense rechtbank is er echter sprake van een stijging van maar liefst veertig procent in de periode 1740-1830.¹⁴² J. Boulton maakt ook gebruik van

---

137 FREUDENBERGER (H.) en GUMMINS (G.). "Health, Work and Leisure before the Industrial Revolution", p.1.

138 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 37.

139 SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*, p. 42.

140 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 10.

141 VOTH (H-J.). "Seasonality of Conceptions as a Source for Historical Time-Budget Analysis", p. 128.

142 DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution*, p. 91.

parochieregisters. Via gegevens over huwelijken leidde hij af dat heiligendagen nog tot in de zeventiende eeuw invloed bleven uitoefenen.¹⁴³ Een laatste methode tenslotte is het bekijken van de data van markten en paardenrennen en uitzoeken of deze al dan niet plaatsvonden op een heiligendag. Volgens I. Middleton en W. Vamplew mag men ervan uitgaan dat vele heiligendagen in de periode 1700-1739 nog steeds als een vakantiedag werden gezien.¹⁴⁴ Waar zeker op gelet moet worden is het feit dat zowel in het onderzoek naar getuigenissen door H-J. Voth als het onderzoek van I. Middleton en W. Vamplew het vaak gaat over heiligendagen die geen onderdeel waren van de afschaffing van Henry VIII. Heel vaak heeft men het over 'heiligendagen' zonder te vermelden of het hier nu gaat om officiële feestdagen, afgeschafte of een mengeling van beide. Het is dus waarschijnlijk niet zo dat de door Henry VIII afgeschafte heiligendagen nog steeds in gebruik waren, maar dat men in de achttiende eeuw ook werkte op dagen die door hem niet werden aangetast.

In Oostenrijk.

Er is sprake van hetzelfde debat m.b.t. het Oostenrijkse Rijk. Zowel R. Reith¹⁴⁵, J. Komlos¹⁴⁶ als P. Hersche¹⁴⁷ zijn ervan overtuigd dat de afschaffing geen grote veranderingen met zich meebracht. Hiervoor wijzen ze op een aantal factoren waar men voorheen geen rekening mee hield zoals het bestaan van alledaags werk en het overschatten van de striktheid van het werkverbod. Een heftige tegenstander hiervan is H-J. Voth die wel overtuigd is van de onmiddellijke impact van de maatregel.¹⁴⁸ Dit in tegenstelling tot zijn mening m.b.t. de situatie in Engeland, iets wat J. Komlos als tegenargument opwerpt, namelijk dat deze verandering maar langzaam in de Engelse samenleving doordrong.¹⁴⁹ Het tegenargument van J. Komlos kan niet als helemaal correct beschouwd worden. Zo gaat het hier om twee zeer verscheiden gebieden, wat een verschillende mening van H-J. Voth kan legitimeren. Er is niet alleen

---

143 BOULTON (J.). "Economy of time? Wedding days and the working week in the past", pp. 40-41.

144 MIDDLETON (I.) en VAMPLEW (W.). "Horse-Racing and the Yorkshire Leisure Calendar in the Early Eighteenth Century", p. 259-276.

145 REITH (R.). "Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit", p. 51.

146 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). "Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy", p. 58.

147 HERSCHE (P.). "Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa", pp.111- 113.

148 VOTH (H-J.). "*Height, Nutrition and Labor: Recasting the 'Austrian Model'*", p. 629.

149 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). "Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy", p. 58.

sprake van een andere religie en een ander rijk maar ook van een tijdsverschil van iets meer dan twee eeuwen. Zo kreeg het Engelse volk de mogelijkheid om langzaamaan van instelling te veranderen en een ‘Revolutie van de Vlijt’ door te maken, gesteund door de overheid en de antiroomse mentaliteit. In de katholieke landen bleef de overheid echter aanhouden bij het grote aantal heiligendagen. Pas in de achttiende eeuw ging men over tot afschaffing omdat dit noodzakelijk werd geacht voor de economische realiteit. Ook ging het hier om een onderdeel van een economische politiek van Maria Theresia. Zij wilde een betere economie en dus ook een harder werkende bevolking. Ze was ook bereid daarin veel verder te gaan dan Henry VIII. Zo kweekte ze arbeidsdiscipline aan in werkhuizen en scholen en zette ze politie in om te garanderen dat winkels konden open gaan.¹⁵⁰

De ‘Revolutie van de Vlijt’ lijkt dus een stuk spontaner geweest te zijn in Engeland dan in het Oostenrijkse Rijk. Er is in Oostenrijk niet eerst sprake geweest van een secularisering van de heiligendagen. De vraag kan dus gesteld worden in welke mate er in Oostenrijk sprake was van enige ‘dwang’ van de overheid. Om deze vraag te beantwoorden is verder onderzoek, zoals hierboven beschreven voor Engeland, noodzakelijk. Onderzoek voor en na de afschaffing door Maria Theresia is aangewezen om uit te maken of het gaat om een plotse verandering, zoals H-J. Voth beweert¹⁵¹, of om een meer geleidelijke evolutie, zoals J. Komlos¹⁵² en R. Reith¹⁵³ suggereren.

---

150 VON HORN MELTON (J.). “Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich”, pp.54-59

151 VOTH (H-J.). “Height, Nutrition and Labor: Recasting the ‘Austrian Model’”, p. 631.

152 KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). “Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy”, p. 66.

153 REITH (R.). “Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit”, p. 51.

Bibliografie.

Boeken.

CRESSY (D.). *Bonfires and Bells*. Gloucestershire, Sutton Publishing, 2004, p. 271.

DE BRUYNE (E.), HILTERMANN (G.B.J.) en HOETINK (H.R.). *Winkler Prins Encyclopaedie*, Amsterdam, Elsevier, 1951, XIX, p. 574.

DE VRIES (J.). *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the present*. New York, Cambridge University Press, 2008, p. 327.

SOMMERVILLE (C.J.). *The Secularization of Early Modern England*. New York, Oxford University Press, 1992, p. 240.

VOTH (H-J.). *Time and Work in England, 1750-1830*. Oxford, Clarendon Press, 2000, 304 p. (Oxford Historical Monographs, VIII).

Tijdschriftartikels.

BOULTON (J.). "Economy of time? Wedding days and the working week in the past." In: *local Population Studies*, 43 (1989), pp. 28-46.

CLARK (G.) en WERF (Y. VAN DER). "Work in Progress? The Industrious Revolution." In: *The Journal of Economic History*, 58 (2003), 3, pp. 830-843.

COLEMAN (D.C.). "Labour in the English Economy of the Seventeenth Century." In: *The Economic History Review*, 2nd ser. 8 (1956), 3, pp. 280-295.

CRESSY (D.). "God's Time, Rome's Time, and the Calendar of the English Protestant Regime." In: *Viator*, 34 (2003), pp. 392-406.

FREUDENBERGER (H.) en GUMMINS (G.). "Health, Work and Leisure before the Industrial Revolution." In: *Explorations in Economic History*, 13 (1976), 1, pp. 1-12.

HERMANS (J.). "Paus Benedictus XIV (1740-1758) en de kerkelijke feestdagen." In: *Tijdschrift voor Liturgie*, 61 (1977), 5, pp. 565-276.

HERSCHE (P.). "Wider Mussiggang und Ausschweifung. Feiertage und ihre Reduktion in Katholischen Europa" In: *Innsbrucker Historische Studien*, 12/13 (1990) pp. 97-122.

KOMLOS (J.) en RITSCHL (A.). "Holy Days, Work Days, and the Standard of Living in the Habsburg Monarchy." In: *Journal of Interdisciplinary History*, 26 (1995), 1, pp. 57-66.

MIDDLETON (I.) en VAMPLEW (W.). "Horse-Racing and the Yorkshire Leisure Calendar in the Early Eighteenth Century." In: *Northern History*, XL (2003), 2, pp. 259-276.

NAHRSTEDT (W.). "Freizeit und Aufklärung. Zum Funktionswandel der Feiertage seit dem 18. Jahrhundert in Hamburg (1743-1860)." In: *Vierteljahrschrift Fuer Sozial Und Wirtschaftsgeschichte*, 57 (1970), 1, pp. 46-92.

REITH (R.). "Lohn und Leistung. Lohnformen im Gewerbe 1450-1900." In: *Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte*. 151 (1999), pp. 1-89.

REITH (R.). "Arbeitszeit und Arbeitslohn im Städtische Gewerbe Der Frühen Neuzeit." In: KATZINGER (W.), eds, *Zeitbegriff, Zeitmessung und Zeitverständnis im städtischen Kontext*. Linz, 2002, pp. 39-63.

VON HORN MELTON (J.). "Arbeitsprobleme des aufgeklärten Absolutismus in Preußen und österreich." In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. 1982 pp. 49-75.

VOTH (H-J.). "Height, Nutrition and Labor: Recasting the 'Austrian Model'." In: *Journal of Interdisciplinary History*, 25 (1995), 4, pp. 627-636.

VOTH (H-J.). "Seasonality of Conceptions as a Source for Historical Time-Budget Analysis." In: *Historical Methods*, 27 (1993), 3, pp. 127-132.

Websites

VOGELS (M.). en VAN BESIEN (W.). "Minder werken als uitweg voor de crisis." In: <http://www.groen.be/actualiteit/Opiniestuk-minder-werken-als-uitweg-uit-de-crisis_955.aspx> geraadpleegd op: 02/05/09.